PERSONÁLNA DEIXA *JA* A *MY* VERZUS *ONI* V DENNÍKOCH ŽENY S DOWNOVÝM SYNDRÓMOM

Personal deixis *I* and *we* versus *they* in the diaries by the woman with Down syndrome

Alexandra BRESTOVIČOVÁ

Abstrakt
Z odbornej literatúry (porov. Lechta 2008) je pomerne známe, že mentálne retardovaní ľudia používajú relatívne mnoho podstatných mien, kým zámená, slovesá a príslovky sú v ich reči zriedkavejšie. V príspevku sa sústredíme na pragmatické funkcie používania personálnej deixy v textoch dospelej autorky s Downovým syndrómom, Zuzky Dvořákovej. Analyzujeme využitie osobných zámen *ja, my, oni* na základe materiálu získaného z dvoch sérií denníkových záznamov, a to v publikáciách *Moja Kniha. Mne stačí aj pohladenie* (2002) a *Tak si ja krásne žijem (bola som klientka, teraz som kolegyňa)* (2008). Explicitné používanie osobných zámen v textoch neskrývane odhaľuje duševný svet autorky, jej postoj k samej sebe (ja), jej vzťah k ľuďom, ktorí sú jej blízki (my) a aj k ľuďom, ktorí jej buď pomáhajú alebo sa jej otáčajú chrbtom (oni).

Kľúčové slová: autorka s Downovým syndrómom, personálna deixa, pragmatické funkcie.

Abstract
It is generally known from the special literature (follow Lechta 2008) that mentally retarded people use relatively lots of nouns, whereas pronouns, verbs and adverbs are rarer. In this study we focus on pragmatic functions of personal deixis usage in the texts by an adult authoress with Down syndrome, Zuzka Dvořáková. Personal pronouns *I*, *we* and *they* are analysed on the basis of the research material gained from two diary recordings, published in the books *My book. I need only caress* (2002) and *Like this I beautifully live. (I was a client and now I am a colleague)* (2008). Explicit usage of personal pronouns in these texts openly reveals the spiritual world of the authoress, her attitude towards herself (I), her relationship with people who are close to her (we) and also her relationship to people who either help her or turn their backs on her (they).

Key words: authoress with Down syndrome, personal deixis, pragmatic functions

Úvod

Literárny subjekt oboch publikovaných denníkových kníh, *Moja Kniha. Mne stačí aj pohladenie* (2002) a *Tak si ja krásne žijem (bola som klientka, teraz som kolegyňa)* (2008), Zuzana Dvořáková, má Downov syndróm, vrodenú a najčastejšie sa vyskytujúcu chromozómovú chybu, ktorá spôsobuje u jedincov s touto diagnózou malé odlišnosti vo výzore a oneskorenie vo vývine. Postihnutie autorky, mentálna retardácia, sa prejavuje v špecifikách jazykovo stvárnenej reality a ich

odzrkadlení v jej výpovediach. Vďaka publikovaným textom sa dá nahliadnuť na osobitný spôsob prežívania reality, vlastný ľuďom s Downovým syndrómom.

Publikovanie denníkov autorky s týmto postihnutím, v ktorom sú vyjadrené zážitky, postoje, pocity, názory literárneho subjektu, otvára okno do jej duševného sveta. V príspevku sa budeme v dvoch textoch bližšie zaoberať explicitným vyjadrením personálnej deixy, pomocou ktorej sa odkrývajú autorkine vzťahy, a to postoj k samej sebe, jej vzťah k ľuďom, ktorí sú jej blízki, a aj k ľuďom, ktorí jej buď pomáhajú, alebo sa jej otáčajú chrbtom.

Personálnou deixou sa nazývajú tie jazykové prostriedky (napr. deiktické identifikátory pronomen, slovesná osoba, reflexivita, epistemicita, gramatický rod, propriá) a stratégie, prostredníctvom ktorých sa výpoveď subjektu vzťahuje na účastníkov alebo neúčastníkov komunikácie. Naším prvoradým cieľom je zamerať sa na explicitne použité osobné zámená *ja, my, on/oni* v texte dvoch autobiografických denníkových záznamov autorky s Downovým syndrómom s miernym stupňom mentálneho postihnutia a určiť ich pragmatickú komunikačnú funkciu, ktorú zastávajú, t. j. vymedziť, aký komunikačný zámer[1] autorka špecifickým použitím týchto prostriedkov personálnej deixy vyjadruje.

Z odbornej literatúry (Lechta 2008, s. 84) je známe, že zastúpenie zámen je v reči mentálne retardovaných ľudí zriedkavejšie. Ak sa zámená v textoch Z. Dvořákovej nachádzajú, ide mnohokrát o príznakové použitie v porovnaní s intaktnou populáciou, a práve tento jav sa stal predmetom nášho lingvistického skúmania. Spôsob používania personálnej deixy v denníkoch Z. Dvořákovej je jedným zo znakov, akými sa v jej textoch kóduje mentálne postihnutie. Zameriame sa na to, ako sa v texte autorky vyjadruje prítomnosť literárneho subjektu a zároveň ostatných personálnych objektov. Budeme analyzovať autoreferenciu a personálnu referenciu (porov. Slančová 2014, s. 228 – 242) autorky na základe explicitného používania osobných zámen, deiktických identifikátorov pronomen, *ja, my* a *on/oni* v súčinnosti so slovesnou osobou a použitím proprií v jej dvoch publikovaných knihách.

[1] D. Slančová (2008) pri vymedzení pragmatickej funkcie ako funkcie komunikačnej jednotky uvádza, že je realizáciou elementárneho komunikačného zámeru.

1 Personálna deixa

1.1 Explicitné vyjadrenie osobného zámena ja

Použitie explicitnej autoreferencie, t. j. kombinácie osobného zámena *ja*, ktoré vzhľadom na morfologický typ slovenčiny nie je záväzné, a tvaru 1. osoby singuláru slovesa má viacero príčin opísaných v lingvistickej literatúre, napr. gramatické, štylistické a rytmické (Oravec 1961), expresívne aj emocionálne (Findra 2004). Explicitné použitie osobného zámena *ja* v spontánnom hovorenom dialógu na východnom Slovensku analyzovali vzhľadom na komunikačné funkcie výpovedí J. Kesselová (2005) a M. Bodnárová (2016). Najnovšie sa nad úlohou explicitného vyjadrenia autoreferencie osobným zámenom *ja* vo svetle sémantiky slovies najčastejšie stojacich pri tomto osobnom zámene na základe údajov zo Slovenského národného korpusu zamyslela J. Kesselová (2018).

V našom výskumnom materiáli sme odhalili štyri základné pragmatické komunikačné funkcie explicitného použitia osobného zámena *ja* v spojení so slovesom v tvare 1. osoby singuláru. Explicitné *ja* bolo použité najčastejšie na sebaprezentáciu, menej sebareflexiu a sebaidentifikáciu a najmä na zvýraznenie pre autorku existenčne najdôležitejšej dyády *ja* + *mama*.

Prvým príkladom sebaprezentačnej stratégie je používanie osobného zámena *ja* na prvom mieste pri enumerácii tak, ako je to v reči medzi deťmi predškolského a mladšieho školského veku (porov. Kesselová 2003), na rozdiel od úzu v reči medzi dospelými, napr.: *sme na izbe piati: ja, Evička, Maťa, teta Emka s tetou omamou* (2002, s. 31).

Príznakové je aj použitie osobného zámena *ja* v titule knihy: *Tak si ja krásne žijem…* (2008) alebo v texte: *Oslavy trvali dva týždne. Tak ja oslavujem* (2008, s. 13). Ide o vyjadrovanie podmetu osobným zámenom *ja* v jazyku s neobligatórnym vyjadrovaním subjektu, teda o jav príznakový, najviac badateľný v autorkiných textoch na začiatku viet: *Ja som si opaľovala chrbát aj nohy*, *Ja som spala do pol štvrtej* (2002, s. 14), *Ja som mala veľmi fajnú omeletu* (2002, s. 22), *Ja mám vo vlaku čo robiť, Ja sa nenudím, lebo píšem, veď sa chcem stať spisovateľkou* (2008, s. 15), *Ja som sa šla osprchovať* (2008, s. 108), *Ja som jej dala keramiku, čo som spravila jej znamenie a to leva* (2008, s. 22), *Ani darčeky ja nekupujem. Ja vždy niečo urobím* (2008, s. 165), *Ja budem pri mojich andulíčikoch*[2] (2008, s. 121). Ide o opis

[2] Okazionalizmus vytvorený od anduliek.

elementárnych činností, ktoré subjekt výpovede prežíval a považoval za hodné spomenutia. J. Oravec (1961) sa zmieňuje o tom, že všeobecne sa nadmerné používanie osobných zámen pokladá za prejav štylistickej neobratnosti a pri prvej osobe i za prejav egoizmu (porov. 1961, s. 200). Konštatovanie o egoizme by sme usúvzťažnili so zistením J. Kesselovej (2005, s. 134), že zvýšená frekvencia zámena *ja* býva „súčasťou sebaprezentačnej stratégie". J. Kesselová (ibid.) v štúdii uvádza, že v rodinno-priateľskej komunikácii medzi deťmi v mladšom školskom veku, sa použitie *ja* v nominatíve explicitne vyjadruje so špecifickou funkciu pri sebaprezentácii, pri obrannej reakcii po výčitke, v replikách zdôrazňujúcich odlišnosť postojov hovoriaceho od názorov ostatných, v replikách vyjadrujúcich váhanie, neistotu, a naopak, v replikách uisťujúcich adresáta o (ne)vykonaní činnosti. Sebaprezentáciu pokladáme za prejav vlastný deťom mladšieho školského veku (porov. Kesselová, 2003, s. 25).

Druhá pragmatická funkcia s explicitným *ja,* sebareflexia, sa objavuje marginálne, ale je dôkazom toho, že ľudia s mentálnym postihnutím ľahšieho stupňa, Downovým syndrómom, sú schopní vyjadriť vzťah k samým sebe a reflektovať ho v myslení, a to aj v spojení osobného zámena *ja* s verbami cogitandi, ktoré podľa výskumu M. Bodnárovej (2016) patria k najfrekventovanejším slovesám spájajúcimi sa s personálnou deixou *ja* v hovorovej komunikácii u intaktnej populácie. Podľa výskumu J. Kesselovej (2018, s. 21) z 12 slovies, v ktorých sa explicitná autoreferencia realizuje najvýraznejšie, je polovica kognitívnych verb, a to najmä slovesá: viem, neviem, myslel som si, poznám, nepoznám. Príkladov kombinácie osobného zámena *ja* s týmito kognitívnymi slovesami v oboch knihách autorky s mentálnym postihnutím je málo, napr. *Ale čo je chromozóm to ja neviem* (2008, s. 198), *Neviem čo sa stalo, že idem do televízie. Ja zostávam na zemi a nikdy nespyšniem* (2008, s. 91), *Všetko, čo viem, mám od Levíka. Páči sa mi to meno* (2008, 121).

Sebareflexia je vyjadrená aj pri racionálnom uvažovaní nad svojou zrejme vyžiadanou neúčasťou vo folklórnom súbore Javorček, v ktorom bola autorka dlhoročnou členkou: *Nebude mi už chýbať Javorček. Raz aj ja musím skončiť* (2008, s. 74) a pri vyjadrení túžby: *Ja by som tiež chcela cestovať po celom svete* (2008, s. 26).

Pri ďalšej pragmatickej komunikačnej funkcii, sebaidentifikácii, je autoreferenčný deiktický identifikátor *ja* (porov. Bodnárová, 2016) použitý najmä v takých pragmatických funkciách, ako sú identifikácia s nejakou sociálnou rolou alebo vyjadrenie svojho pôvodu či príslušnosti: *V triede som bola len ja čo som*

mala Downov syndróm… Ja som to zistila v škole keď mi nešla matematika… a ako prostriedok na vyjadrenie hodnotenia resp. sebahodnotenia a kontrastu voči iným, napr. *Ale to ja viem, že by som to aj tak nepochopila. Ona je zdravá a ja som davníčka. Ona vie všetko. A z matiky má jednotky. Ja som mala päťky* (2008, s. 97).

Autentické zápisky Z. Dvořákovej vo veku takmer 40 rokov svedčia o oddanom až dojímavom vzťahu s matkou. V celom texte sa vyskytuje explicitné vyjadrenie dyády *ja + mama,* napr.: *Mne sa tu s Mackom veľmi, veľmi páčilo* (2002, s. 15), *Keby som nechodila s Muckom, nič by som nevedela o ničom* (2002, s. 12), *A potom sme mali, môj Kohútik ruskú zmrzlinu a ja som mala Korneto kokosové* (2002, s. 15), *Dnes som bola s miláčikom na odbere krvi a v Hypernove* (2008, s. 40). Už na prvý pohľad sú nápadné rozmanité pomenovania matky v texte oboch denníkov. Nazdávame sa, že vznikali pod vplyvom reči matky orientovanej na autorku (na dieťa a zároveň na človeka s postihnutím), ktorá tiež používala citovo zafarbené, deminutívne metaforické oslovenia pre svoju dcéru. Pomenovanie a zároveň oslovenie dieťaťa v deminutívnom tvare je typickým znakom reči matky orientovanej na dieťa a podľa nášho predchádzajúceho výskumu lexiky v reči matiek (Brestovičová, 2018, s. 289) je vôbec najfrekventovanejším substantívom v reči matiek orientovanej na dieťa. V texte Z. Dvořákovej literárny subjekt o svojej matke referuje propriálnymi i nepropriálnymi pomenovaniami v deminutívnom tvare ortograficky zaznamenanými veľkým písmenom: *Miláčik*, *Mamulienka*, *Macko Uško z Afriky*, *Moja Ružička*, *môj milovaný Levík*, *Moja*, *môj Zajačik, môj Kohútik, Macko*, *moja Líštička-Kmotrička*, *moja Lastovička*, *Mucko*, *môj Rožtek* alebo malým písmenom: *moja láska*, *moja veverička*, *moje všetko*, *môj zajko*. Sama autorka (2008, s. 200) sa vyznáva z tohto vzťahu takto: *„O ľuďoch s Downovým syndrómom sa hovorí že sú to večné deti. Ale ja neviem prečo sa to tak hovorí. Asi, že sú stále večné. Večne milované mamou, aj keď sú už dospelí.“* Odhliadnuc od ortografických chýb sa v texte po logickej chybe: *asi, že sú stále večné*, objavuje vyznanie: *večne milované mamou*, ktoré je ďalej vysvetlené opisom starostlivého a citlivého správania sa vlastnej matky k autorke textu. „Presvedčenie o matkinej láske sa vinie obidvomi knihami a prezrádza, že láska poskytuje píšucemu subjektu s Downovým syndrómom vnútornú istotu. V citovanej sekvencii textu je zrejmý aspekt naivity: *asi, že sú stále večné*. Naivita je samozrejmou súčasťou detského sveta a v literatúre pre deti býva často v rámci detského aspektu využitá ako špecifický zdroj komiky.“ (Stanislavová, 2018).

O autorkiných neskrývaných citoch hovorí i veta: *Pred chvíľou som poslala esemesku mojej veľkej láske mamine* (2008, s. 75), kde sa na privlastňovacie zá-

meno *môj* navrstvuje vyjadrenie citového postoja (porov. Kesselová, 2003, s. 26), podobne ako vo vete: *Aj moja Rozárka to dostala od jedného chlapca* (2002, s. 30). Nakoniec, aj v titule publikácie *Moja kniha* (2002) sa prítomnosť subjektu explicitne nachádza v personálnej deixe *moja* a privlastňovacie zámeno *môj* je hojne zastúpené v texte oboch kníh, napr.: *Môj sen sa splnil, že mám robotu* (2008, s. 34), najmä však v citovo zafarbených pomenovaniach matky: *Moja Ró̇žika*, *môj milovaný Levík*, *Moja*, *môj Zajačik, môj Kohútik*, *moja Líštička-Kmotrička*, *moja Lastovička*, *moja láska*, *moja veverička*, *moje všetko*, *môj zajko*.

1.2 Implicitné a explicitné my

Jedinečná úloha matky v živote autorky sa kóduje v používaní spravidla explicitnej dyády *ja a mama*, ktorá sa vyčleňuje zo spoločného *my,* kým sloveso ostáva v 1. osobe plurálu: *Po obede si pospíme aj s Mackom* (2002, s. 127), *Po obede sme si oddýchli aj Macko z Afriky, čo predáva papriky* (2002, s. 15), *Ja s maminou pôjdeme v piatok pomáhať tým, čo bojujú s rakovinou* (2008, s. 204).

Naopak, v druhej knihe denníkov (2008) sa nachádza v texte personálna deixa *my* inkluzívne (porov. Kesselová, 2003, s. 25), a to spravidla v spojení autorky, literárneho subjektu, s jej „druhou mamičkou", Vilmou Cipárovou, ktorá je patrónkou jej kníh a zdá sa druhou najbližšou osobou, resp. osobou, ktorá jej veľmi dobre rozumie, podporuje ju a cestuje s autorkou aj do zahraničia: *„Vilmuška mi povedala, že po Veľkej noci zase pôjdeme, teším sa. Je mi s ňou veľmi dobre, aj s ujom Mirkom. Môžem si s nimi porozprávať ako aj s mojím zajkom, lenže niekedy sa nedá tak s ňou o tom rozprávať.*" (2008, s. 52). Vyskytujú sa vety, v ktorých je badateľný vplyv reči orientovanej na osobu s postihnutím, keďže autorka preberá z reči V. Cipárovej celé slovné spojenia aj jej svetonázor, napr.: *Dnes sa máme veľmi dobre, užívame si aj sa rozprávame, pestujeme blahobyt* (2008, s. 28), *Užívame si s mojou pracovnou mamičkou Vilmuškou, vieme obidve, čo je pre nás dobré* (2008, s 98), *My sa máme radi a robíme si ako chceme, každý si navzájom pomáhame, rozumieme si* (2008, s. 121). Značný vplyv osoby, ku ktorej má autorka silný citový vzťah, vidieť na preberaní celých fráz a typických slov, napr.: *Spoločne sa najeme a budeme mať fantastickú sobotu* (2008, s. 122), *Išli sme do kaviarne za mužmi a za Mackom. Bolo bohovsky, dala som si smrťáka* (2008, s. 59).

Reč orientovaná na človeka s mentálnym postihnutím je súčasťou disproporčnej komunikácie, teda komunikácie medzi partnermi s nerovnocenným vzťahom, v tomto prípade jeden z partnerov má oslabenú kognitívnu schopnosť.

Podľa S. Zajacovej (2012, s. 27) sa v komunikáte jednotlivca s vyššou autoritou posilňujú „isté typy výrazových prostriedkov, ktorých používanie ovplyvňuje tendencia komunikanta organizovať a riadiť dialóg, hodnotiť situáciu či komunikačného partnera. Hovoriaci vedome či nevedome používa také verbálne a neverbálne prostriedky, ktorými zdôrazňuje svoje dominantné postavenie oproti komunikačnému partnerovi, pričom toto úsilie o dominanciu prechádza v určitých situáciách do prejavov vzájomného prispôsobovania sa a vyjadrenia spolupatričnosti. Avšak zdôrazňovanie solidarity iba jedným komunikantom možno takisto chápať ako výraz istej direktívnosti, v špecifických prípadoch dokonca až manipulácie.“ Zdá sa, že vplyv V. Cipárovej je v mnohých prípadoch manipulatívny. Autorka preberá a bez hodnotenia imituje celé jej frázy, napr.: *Dnes pozývam na kávu ja*, rovnako ako keď vloží do textu odpočuté: *ďakujem za pozornosť* alebo prepíše celé časti textov z časopisov.

Z. Dvořáková bola aj dlhoročnou členkou folklórneho súboru Javorček. Naplno sa identifikovala s touto záujmovou skupinou, pretože v denníkoch s ňou vždy tvorí inkluzívne *my,* napr. *ideme do Krompách na vystúpenie. Budeme cestovať šesť hodín. Urobíme si aj prestávku, potom dostaneme občerstvenie*, *Stretli sme sa tam s Japoncami, takými ako sme my*, *Dúfam, že nebude tak bláznivo svietiť slnko, lebo potom mi to nejde a nejde to ani ostatným, máme potom prázdne hlavy* (2008, s. 57).

Fakt, že autorka mohla byť členkou folklórneho súboru, svedčí o tom, že slovenská kultúrna pospolitosť vníma inakosť ľudí s Downovým syndrómom tolerantne, akceptuje ju a zároveň objavuje možnosti, ako týchto ľudí integrovať. Zo zápiskov literárneho subjektu sa dozvedáme, že autorka navštevovala aj športový krúžok stolného tenisu, krúžok keramiky, učila sa pliesť a variť a spoznávala cudzie krajiny na zájazdoch a dovolenkách.

Druhá skupina, s ktorou sa autorka identifikuje ako *my*, je skupina ľudí s postihnutím, napr.: *Rozprávalo sa o diskriminácii, o nás, o správaní ľudí k nám, nie je vždy najlepšie, nás sa to dotýka*, *Veď aj my im chceme ukázať, že sme takí, akí sme. Nevadí, že máme Downov syndróm* (2008, s. 139). Identifikácia s týmito dvoma sociálnymi skupinami v inkluzívnom používaní personálnej deixy *my* svedčí o jazykovej projekcii autorky do „širšieho“ sveta, ktorý si takto vytvára a prežíva ako súčasť svojej každodennej životnej reality.

1.3 Explicitné vyjadrenie zámenom on/oni

Explicitné vyjadrenie tretej osoby pomocou osobného zámena *on* v podmete vety bolo zriedkavé a deikticky odkazovalo len na dve konkrétne osoby. Personálnu deixu *on* príznakovo na začiatku vety autorka používala v kapitole Smrť, keď písala o svojom dávno zosnulom otcovi[3], napr.: *On mi ten talent posiela do hlavy*, *On sa vedel jednať ale ja nie*, *On by bol šťastný, keď by mi to všetko dal* (2008, s. 191). Druhou osobou, o ktorej sa referuje pomocou explicitného osobného zámena *on,* je M. Cipár: *On mi povedal, že si chce so mnou štrngnúť* (2008, s. 60), ktorý je druhou najdôležitejšou mužskou osobou v jej živote.

Personálnou deixou *oni,* deiktickým prostriedkom vyhradeným pre neúčastníkov dialógu (Kesselová, 2005, s. 133), literárny subjekt označuje najmä ľudí, ktorí jej pomáhajú, a to napr. v zamestnaní v Bibiane, Medzinárodnom dome umenia pre deti: *Oni ma pošlú kde bude voľné pracovisko, či knižnica, na samý vrch alebo na technické* (2008, s. 62), *oni sú dobrí ľudia a pomáhajú nám vo všetkom* (2008, s. 55), Cipárovci, napr.: *Oni ma majú ako svoju dcéru. Oni sú super* (2008, s.191), alebo nápomocné duchovné bytosti, ktoré autorka „videla" pri relaxácii: *Bola som s tými, ktorých nevidím, ale oni ma vidia* (2008, s. 145). Marginálne, ale predsa, zrejme pod vplyvom osvetovej akcie „Sami za sebe" vníma aj ľudí iných (oni) ako je ona sama: *„Prečo sa tí ľudia tak správajú? Oni po mne kukali, ako keby som bola kripel. Ale som sa naučila nevšímať si to."* (2008, s. 179).

Záver

Mentálna retardácia sa odzrkadľuje na používaní jazykových prostriedkov personálnej deixy, pomocou ktorej dospelá autorka vyjadruje vo svojich výpovediach vzťahy k okolitému svetu, ktoré prežíva ako malé dieťa; s otvorenou vôľou po sebaprezentácii, s otvoreným srdcom pre čisté a láskyplné vzťahy: explicitná dyáda *ja a mama*, inkluzívne *my* (autorka a Vilma Cipárová) a s detskou naivitou voči okoliu; *oni* sú tí, ktorí jej pomáhajú.

[3] Po smrti otca žila autorka textu spolu s matkou v Bratislave. Rodičia ju napriek odporúčaniu lekárov nedali do celoročného ústavu. Skončila osobitnú školu v Bratislave, potom pracovala v chránených dielňach, tancovala vo folklórnom súbore Javorček (vznikol r. 1992) a v rokoch 2006 – 2014 pracovala v Medzinárodnom dome umenia pre deti Bibiana v Bratislave. Momentálne je umiestnená v ústave kvôli zhoršujúcej sa demencii.

V súlade so Z. Stanislavovou (2018) pozorujeme, že k ďalším znakom kódujúcim mentálne postihnutie autorky patria zo štylistického hľadiska jednoduchá formulácia výrokov a z obsahového aspektu sústredenosť na zaznamenanie bezprostredne pozorovanej a prežívanej reality, aj dobre odpočuté výroky z každodennej komunikácie. Zriedkavo majú zápisky formu mikroepizód ako udalostí zo života (napr. ako sa takmer topila v prírodnom kúpalisku). Výnimočne sa pod názvom Zuzkine rozprávky objavujú dve vedomé literárne štylizácie (2008, s. 149 – 150). V textoch používa rekvizity z jednoduchých ľudových, zvieracích rozprávok a moralizujúcich príbehov; sujet je nevypracovaný, chýba pointa.

Podľa V. Lechtu (2008, s. 84) mentálne retardovaní ľudia používajú relatívne mnoho podstatných mien, kým slovesá, zámená a adverbiá sú zriedkavejšie a zastúpenie adjektív je veľmi nízke. Text oboch publikácií autorky s Downovým syndrómom je nasýtený konkrétnymi podstatnými menami a opisom najelementárnejších biologických ľudských činností (umyť sa, ísť von, ísť dnu, jesť, spať, použiť WC) a častou enumeráciou konkrétnych, nedávno konzumovaných jedál. Text obsahuje mnohé toponymá, ktoré autorka suverénne ovláda, napr.: *Štúrovo*, *Krompachy*, *Kúty, Břeclav*, *Bonn*, *Varšava*, *Meteory*, *Topoľčany*, *Piešťany*, *Primaciálny palác*, *Zichyho palác*, a aj hydronymá, napr.: *Dunaj*, *Morava*. Chýba v ňom však akákoľvek abstrakcia alebo fantázia. Avšak nechýba v ňom zážitok krásy, keďže autorka sa zúčastňuje mnohých výletov aj do cudzích krajín a opisuje konkrétne miesta jediným adjektívom *krásny*.

Väčšina zápisov je zaujímavá skôr ako výpoveď o osobnosti autorky a o drobných radostiach a záľubách jej života. Sú v nich však aj pasáže, v ktorých Z. Dvořáková vyjadruje ambície a túžby, napr.: *Chcela by som robiť s deťmi, keby som mohla pracovať* (2002, s. 12). Objavujú sa aj momenty sebareflexie a jednoduché hodnotiace stanoviská, napr.: *Nemecko mi veľa, veľa dalo do hlavy* (2002, s. 34). Často sa autorka pri sebareflexii uchyľuje k deskripcii situácie a svojich emócií: *Naštvala som sa na seba* (2008, s. 128), *Mala som veľké brucho, že som sa nemohla na seba pozerať, tak som si povedala, že musím trochu schudnúť… začína sa mi veľmi páčiť ako chudnem* (2008, s. 161).

Z. Stanislavová (2018) konštatuje, že v podstate ide o fragmentárny autobiografický text, ktorému chýba vyššia miera naratívnosti. Problémom je zrejme nízka kapacita pracovnej pamäti, ktorá je potrebná pre tvorbu textu. Z hľadiska narábania s pracovnou pamäťou, najmä s prepisom myšlienok a plánovaním produkovaného textu (o schopnosti posudzovať text je tu ťažko hovoriť), je text približne na úrovni 10 – 11 rokov. Pod plánovaním textu v súlade s M. Klimovi-

čom (2015, s. 56) rozumieme použité myšlienkové postupy tvorivého subjektu, generovanie ideí, ich organizovanie a projektovanie zámeru v priebehu písania. Nedostatočne rozvinutá schopnosť plánovať postup textu sa u Z. Dvořákovej odzrkadľuje v jeho fragmentárnosti, v prostom opisovaní empírie, vo vysokej miere opakovateľnosti motívov aj výrazových prostriedkov. Autorkina schéma textovej produkcie zrejme smeruje k deskripcii, nie k narácii. Najmä z tohto dôvodu nevznikajú príbehy, ale iba situačné opisy na témy, ktoré sú autorke blízke, a teda nespôsobujú jej ťažkosti pri výbere lexikálnych jazykových prostriedkov a syntaktických štruktúr, napr. *Moja Líštička-Kmotrička si číta noviny, a ja si píšem knihu… a teraz čakáme na večeru* (2002, s. 14).

Pre mikroštruktúru textu je charakteristická juxtapozícia, jednoduché priraďovanie vetných výpovedí. V prípade spájacích a pripájacích konektorov sa vyskytujú spojky a spojkové výrazy s funkciou pripájacích častíc (a, tak, a tak, no, ale), časové vzťahy sú vyjadrené príslovkami potom, a potom, tak. Podľa M. Klimoviča (2015) aj takéto charakteristiky má tvorba textu u detí vo veku približne 10 – 11 rokov, a na takejto úrovni sa nachádza literárna produkcia Z. Dvořákovej zachytená v dvoch publikovaných knihách.

Poznámka: Príspevok je čiastkovým výstupom grantového projektu VEGA č. 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)* a grantového projektu APVV 15-0071 *Človek s hendikepom v literatúre pre deti a mládež.*

Literatúra

BODNÁROVÁ, M., 2016. Osobné zámená *ja* a *on* v komunikačných súvislostiach. In: *Jazykovedný časopis*. Roč. 67, č. 2, s. 107 – 124. ISSN 1337-9569.

BRESTOVIČOVÁ, A., 2018. Lexika v reči matiek orientovanej na dieta. In: *Desať štúdií o detskej reči.* Ed. D. Slančová. Bratislava: Veda., s. 247 – 341. ISBN: 978-80-224-1638-2.

FINDRA, J., 2004. *Štylistika slovenčiny*. Vydavateľstvo: Osveta. ISBN 80-8063-14-2-5.

KESSELOVÁ, J., 2003. *Morfológia v komunikácii detí*. Vydavateľstvo Anna Nagyová. ISBN 80-967845-5-2.

KESSELOVÁ, J., 2005. Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii. In: *Slovenská reč*. Roč. 70, č. 3, s. 129 – 141. ISSN 1338-4279.

KESSELOVÁ, J., 2018. Implicitná a explicitná autoreferencia v dialógu. In: *Slovenská reč*. Roč. 83, č. 1, s. 7 – 22. ISSN 1338-4279.

KLIMOVIČ, M., 2015. *Detský pisateľ v procese tvorby textu*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-1696-7.

LECHTA, V., 2008. *Symptomatické poruchy řeči u dětí*. Portál. ISBN 978-80-7367-433-5.

ORAVEC, J., 1961. Osobné zámená v podmete. In: *Slovenská reč*. Roč. 26, č. 4, s. 199 – 205. ISSN 1338-4279.

SLANČOVÁ, D., 2008. Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: *Štúdie o detskej reči*. Ed. D. Slančová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, s. 67 – 120. ISBN 978-80-8068-701-4.

SLANČOVÁ, D., 2014. Personálna deixa v trénerskom komunikačnom registri v tréningovom a zápasovom dialógu. In: Slančová, D. – Slančová, T.: *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta športu, s. 228 – 242. ISBN 978-80-555-1115-3.

STANISLAVOVÁ, Z., BRESTOVIČOVÁ, A. a MIKURČÍKOVÁ, L., 2018. A person with Down syndrome and his intellectual and linguistic portrayal in the literary work. In: *5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2018*. 25 August – 1. September 2018, Albena, Bulgaria. Conference proceedings, Bulgaria: Albena Co. *Science & Arts*, Vol. 5, ISSUE 6.2 s. 471 – 478. ISBN 978-619-7408-61-4.

ZAJACOVÁ, S., 2012. *Komunikačné registre v rolových hrách detí. Výsledky sociolingvistického experimentu*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN: 978-80-555-0408-7.

Pramene

DVOŘÁKOVÁ, Z., 2002. *Moja Kniha. Mne stačí aj pohladenie*. Bratislava: ARM 333. ISBN: 80-89069-02-9.

DVOŘÁKOVÁ, Z., 2008. *Tak si ja krásne žijem (bola som klientka, teraz som kolegyňa)*. Bratislava: Lepší svet. ISBN 978-80-969890-1-0.

Kontakt

PhDr. Alexandra Brestovičová, PhD.
Kabinet výskumu detskej reči a kultúry
Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov
alexandra.brestovicova@unipo.sk